

4. Воловик В.И. Философия истории: Курс лекций / Изд. второе, исправленное и дополненное. – Запорожье: «Просвіта», 2004. – 140 с.
5. Евгеньева Т.В. Мифологические основания процесса национальной и региональной идентификации в постсоветском пространстве (Политико-психологический аспект) // Национальное возрождение, цивилизационная специфика и процессы международной интеграции. – М., 1996. – С. 307-314.
6. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). – Минск: Харвест, 1999. – 448 с.
7. Лосев А.Ф. Самое само: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 1024 с.
8. Мифы и мифология в современной России / Под ред. К. Аймермахера, Ф. Бомсдорфа, Г. Бордюгова. – М.: АИРО-XX, 2000. – 216 с.
9. Неклюдов С. Структура и функция мифа // Мифы и мифология в современной России / Под ред. К. Аймермахера, Ф. Бомсдорфа, Г. Бордюгова. – М.: АИРО-XX, 2000. – С. 17-38.
10. Психология религиозности и мистицизма: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 544 с.
11. Пятигорский А.М. Мифологические размышления: Лекции по феноменологии мифа. – М.: Языки рус. культуры: Кошелев, 1996. – 279 с.
12. Рождественский А. Мифическое как человеческое самопонимание // Размышления о хаосе: Материалы Второго междунар. филос.-культурол. симпозиума. СПб., 1-4 июня 1997 г. – СПб., 1997. – С. 81-100.
13. Соловьева Е.А. Мифологическое сознание как тип интерпретации действительности // “Новые” и “вечные” проблемы философии. – Новосибирск, 1998. – С. 42-50.
14. Юнг К. Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы / Под общей ред. С.Н. Сиренко. – М.: Серебряные нити, 1998. – 368 с.
15. Patai R. Myth and modern Man. – New Jersey, 1972. – P. 7.

БІЛАН С.І.

ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ МОЛОДІ: СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

Процес державотворення в Україні, проблема формування демократичної, правової держави, духовне відродження українського народу викликали підвищений інтерес до осмислення її історичного минулого і сучасного розвитку, до аналізу проблем, пошуку шляхів їх подолання, дослідження детермінантів оптимізації як розвитку українського суспільства в цілому, так і складових соціальної структури суспільства. Велика роль у вирішенні цих завдань належить молоді. Цим зумовлена необхідність розвитку і формування соціально зрілої, компетентної, творчої особистості з розвиненим історичним мисленням як суб'єкта свідомої діяльності. Адже лише за умови свідомої підтримки демократичних цінностей наша країна зможе забезпечити цілеспрямований рух українського суспільства в напрямку зміцнення сучасних тенденцій світового розвитку.

Сучасна українська молодь вступає в життя у дуже складних умовах трансформації суспільства, тому гостро постає проблема знань, умінь відстоювати свої інтереси, права, оцінювати рішення, спрямовані на перспективу, критично оцінювати результати, вміння ставити цілі і вибирати необхідні способи їхнього досягнення. Вивчення історії, включення історичного мислення в процес соціально-філософського пізнання є умовою ефективної участі молоді у суспільному житті та умовою формування політичної культури як активної сили соціально-політичного оновлення, здатної не лише на відтворення суспільних відносин, але й на політичну творчість та новації.

Історичне мислення формує національні ідеї, які консолідують націю, служать орієнтиром на шляху формування історичної свідомості, є важливим чинником соціальної активності, виховання патріотизму, мобілізації народних мас на вирішення певних соціальних завдань. Це викликає увагу вчених до осмислення поняття “історичне мислення молоді”, сутність якого залишається недостатньо з'ясованою. Потребує уточнення співвідношення понять “історична свідомість”, “історична пам'ять”, “історичне мислення”.

У зв'язку з цим *метою* цієї статті є спроба дослідження сутності і змісту історичного мислення молоді.

Цінність історичних знань про минуле визнавала більшість філософів, істориків, учених у всі часи. “Незнання минулого не тільки шкодить пізнанню сучасного, а й ставить під загрозу спробу діяти в теперішньому” – так підкреслював роль історичних знань відомий вчений М. Блок [4; 25]. Предмети і явища об'єктивного світу знаходяться в різноманітних взаємовідносинах: причинно-наслідкових, часових, просторових, умовних, функціональних, прямих, обернених тощо. Пізнання й узагальнення цих зв'язків і відносин є однією з основних функцій мислення. Поняття “історичне мислення” у філософській і довідковій літературі відсутнє. А.А. Герасимчук, З.І. Тимошенко стверджують, що історичне мислення – це активне творче ставлення до успадкованої дійсності, це мислення, яке реалізується в процесі зміни дійсності і характеризується деміфологізацією історії через розуміння процесів минулого і сьогодення, детерміноване суспільною практикою [11, с.296]. І. Бойченко у підручнику “Філософія історії” визначає історичне мислення як “...своєрідний різновид думок, спрямованих на такий специфічний об'єкт, яким є минуле..”, розгалужена система осягнення історичної дійсності, яка є впорядкованим систематизованим процесом...” [5, с.147]. Ці твердження безумовно є кроком уперед до розуміння явища, визначеного поняттям “історичне мислення”, бо визначають його предмет – історію, але не до кінця з'ясована структура явища. При цьому залишається незрозумілим, що саме вчені розуміють під поняттям “історія”. Поняття “історія” є багатозначним і трактується вченими по-різному. У сучасній довідковій філософській літературі виділяється кілька його значень:

1. “Історія (від грец. historia – оповідь про минулі події, про те, що пізнане) – наука, яка вивчає розвиток окремих держав і народів, а також людства в цілому в усій його конкретності й різноманітності, яке пізнається з метою розуміння його минулого, сучасного становища і перспектив у майбутньому. Є однією із суспільних наук, яка відображає важливу сторону людського колективу, його потребу в самоусвідомленні; однією з форм самоусвідомлення людства” [15, с.177].

2. “Історія – довільний процес розвитку в природі та суспільстві; ...реальний процес розвитку суспільства, його типів, окремих цивілізацій, етносів, а також форм, сфер, явищ та інших виявів життєдіяльності і суспільства”.

3. “Наука, яка досліджує минуле суспільства...” [28, с.351]; “...знання про минуле, ...змішаний вид знань, який синтезує елементи науки, філософії, мистецтва, моралі і т.д.” [27, с.66].

Запропоновані дефініції **допомагають встановити об'єкт історії – минуле суспільства, основою якого** є діяльність людини у різних сферах суспільного життя, та зробити висновок, що не можна історію зводити лише до наукових знань про минуле. Історія охоплює величезний масив позанаукових історичних знань, не тільки у сфері життєвого світу людини, а й на рівні практичної, повсякденної, побутової свідомості, і на рівні духовно-теоретичного осмислення.

Слід визнати, що безпосереднім предметом історичного мислення є соціальна історія як історія життєдіяльності індивідів і соціальних груп, їх взаємовідносин в природно-соціальному континіумі. Поняття соціальної історії науковці трактують по-різному. На нашу думку, ближче за все до розуміння соціальної історії – предмета історичного мислення підійшли В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко, які вважають, що “...людські долі в контексті змінного часу; людські долі в системі змінних соціальних структур і культури; людські долі в перипетіях ідей, поглядів, переконань; внутрішня причетність людини до всіх подій, до своєї долі, життя – ось що стає предметом історичного мислення, що входить у контекст соціально-філософського освоєння дійсності як її безпосередня складова й принцип” [1, с.339].

К. Ясперс, як і багато його попередників, бачили у вивченні історії морально-етичне значення [32, с.28]. Неможливо не помітити, що частина вчених вбачає в осмисленні того, що відбувається, причин змін обов'язок, бо саме звання людини, громадянина до цього зобов'язує [6, с.10].

Пізнання минулого можливе у тісному зв'язку з теперішнім. Теперішнє, яке є проявом минулого, розвиває багато рис, які йому належали, цьому сприяє пам'ять. М.О. Бердяєв відзна-

чав: “Історія пізнається через історичну пам’ять як певну духовну активність, як певне визначене духовне відношення до “історичного” в історичному пізнанні, що виявляється внутрішньо, духовно перетвореним одухотвореним... історична пам’ять, як спосіб пізнання “історичного”, нерозривно зв’язана з історичним переказом, поза ним не існує й історичної пам’яті” [3, с.16].

Останнім часом науковці дедалі частіше звертають увагу на феномен історичної пам’яті, але трактують її по-різному: 1) феномен, що охоплює весь накопичений досвід [18, с.241], 2) здатність відтворювати минуле [16, с.75]. Таке трактування не відображає сутність історичної пам’яті як цілісного, духовно-практичного феномена.

Спробу більш детально проаналізувати це явище зробили вже згадані А.А. Герасимчук, З.І. Тимошенко, які відзначають: “Історична пам’ять – це соціально-психологічне явище, змістом якого є збереження і відтворення індивідом, соціальною групою уявлень, переживань, традицій, звичаїв, морально-естетичних норм, які мали місце в минулому. Якщо історична свідомість – це дія розуму, то історична пам’ять – це голос серця народу” [11, с.29]. У термінологічному і понятійному довіднику 2002 р. видання історична пам’ять визначається як “...здатність людської свідомості відтворювати минуле. Без пам’яті неможливе відтворення історії суспільства. Вона є успадкуванням минулого досвіду, що опредметнюється у відповідних культурних формах (традиціях, пам’ятках, мемуарах), а також у вигляді історичної свідомості. Одним з її видів є спогади учасників історичних подій, їхні усні перекази, письмові свідчення. Своєрідним арсеналом пам’яті є архіви, музеї, бібліотеки. Пам’ять здатна до містифікації, що зумовлює можливість її деформації” [15, с.281].

Ці висновки, на нашу думку, відображають сутність історичної пам’яті, але не розкривають певні сторони цього явища, взаємозв’язок між історичною пам’яттю, історичною свідомістю, історичним мисленням, оскільки пам’ять, свідомість, історія взаємозумовлені і взаємозалежні.

Без історичної пам’яті індивідів, як уже підкреслювалося, не може бути історії. Вірно свого часу відзначав М.С. Грушевський: “традицією держиться людське пожиття, а традиція являється, з одного боку, – культом заслуг попередніх поколінь, зв’язаних з почуттям свого обов’язку: свій долг за одержане від попередників відслужити заслугами перед своїми сучасниками й потомками, послужити їх щастю так, як старались послужити нашому щастю покоління попередні” [13, с.182]. Наступність поколінь сприяє накопиченню, збереженню і відтворенню великої суми духовно-практичного досвіду поколінь в якості взірця для наслідування, завдяки цьому спадок зберігається у своїй цілісності.

Враховуючи вищезазначене, спробуємо окреслити істотні риси цього явища. По-перше, історична пам’ять – це форма фіксації минулого у свідомості суспільства на буденно-практичному рівні свідомості, емоційно-оцінне ставлення людей до світу, до себе; втілюється і живе у матеріальній культурі, суспільних відносинах, мові, традиціях, звичаях, ритуалах, не маючи власної форми буття. По-друге, вона тісно пов’язана з менталітетом. Історична пам’ять є проявом, носієм, віддзеркаленням ментальності народу, а сам менталітет набуває своєї життєвості, існування через духовно-практичну діяльність народу і закріплюється у формах історичної пам’яті. По-третє, історична пам’ять є не тільки соціологічною, історичною, а й соціально-психологічною категорією, тобто це не лише знання, а й моральне, громадське ставлення до того, що ми знаємо і пам’ятаємо. Розвиток історичної пам’яті є стихійним, не завжди регульованим процесом, але тривалим. Те, що фіксується та зберігається у пам’яті, видозмінючись, живе, функціонує, переходячи з покоління в покоління, здійснюючи виховну функцію в суспільстві.

На нашу думку, саме в історичній пам’яті простежується доля народу, його історія, образ очікуваного майбутнього, прагнення його досягти. Більшість дослідників вважають пам’ять вагомішою, важливішою за будь-який духовний феномен, втрата її руйнує індивід як особистість, веде до розпаду народу, нації [25, с.11]. Історія досягнутого, історія культури – це історія людської пам’яті. Через культуру історична пам’ять виступає як основа для розвитку історичного мислення, як духовно-практична основа історичної свідомості.

Формування історичної пам’яті передуює і сприяє формуванню історичної свідомості – найвищої духовної й етичної цінності людини. Розуміння ходу історичного процесу і його відображення у свідомості людини ми виявляємо в розвинутих формах усної *художньої* творчості

народу (історичні повір'я, пісні, фольклор, міфи), в яких відчувається прагнення утримати в пам'яті історичний факт. Фольклор є своєрідною формою першого закріплення історичної пам'яті, носієм історичної свідомості народу. Він вплинув на виникнення історичного жанру в мистецтві. Мистецтво не тільки сприяло формуванню історичної свідомості, але було одним із факторів формування наукового історичного пізнання. Очевидним є взаємозалежність і взаємообумовленість історії, історичної пам'яті, історичної свідомості, історичного мислення.

Історична свідомість як властива людині здібність ідеально відтворювати минуле і сучасну соціальну дійсність привертала і привертає увагу вчених. Її сутність намагалися з'ясувати історики, соціологи, політики і філософи, оскільки це поняття є одним з найважливіших у таких сферах, як наука управління, політологія, економіка, педагогіка, історія, мистецтво тощо.

У науковій літературі простежується кілька підходів до визначення цього поняття. Зупинимось на найбільш важливих положеннях. Історична свідомість є складовою частиною суспільної свідомості, М.Б. Барг стверджує, що в ній "...поєднуються три модуси історичного часу – минуле, теперішнє, майбутнє" [2, с.49]. Заперечується зведення історичної свідомості до соціальної пам'яті, бо це означало б відсутність зв'язку з минулим. "...Історичні знання – одна з частин історичної свідомості. Історична свідомість існує не як функція індивідуального розуму, не як продукт особистого життєвого досвіду, а як загальнозначимі знання, доступні й зрозумілі для всіх членів суспільства, що забезпечують зв'язок поколінь, їхню наступність" [26, с.9], – виділяє Л.І. Ракітов.

Існуючі трактування історичної свідомості слід визнати вірними, але недостатньо повними, оскільки вони не окреслюють структуру явища, місце, яке належить історичній свідомості у структурі суспільної свідомості, особливості, якими вона відрізняється від інших форм суспільної свідомості.

Для глибшого усвідомлення сутності історичної свідомості слід приділити увагу виділенню особливостей цього явища. У зв'язку з цим є важливими висновки професора В.І. Воловика, який визначає історичну свідомість як частину суспільної свідомості, як її структуроутворюючий елемент, в якому реалізується процес формування суб'єктивних образів об'єктивного минулого, утримання, збереження і переробки інформації про історичне буття певного соціального організму, що перебуває на конкретному етапі свого розвитку [9, с.77].

У філософському словнику соціальних термінів під редакцією В.П. Андрущенко історична свідомість трактується як "...сукупність міфологічних, фольклорних, історико-художніх, наукових цінностей, кількість і зміст яких відповідають системі видів духовної діяльності суспільства в історичному поступі. Історична свідомість містить такі важливі компоненти: соціальна пам'ять, історичні факти, історичні закони, суспільно-історичні передбачення та суспільні ідеали. У сукупності історична свідомість є певною формою суспільної свідомості, де містяться буденно-практичні (відчуття, сприймання, уявлення, емоції, традиції та ін.) і теоретичні (ідеї, концепції, погляди, принципи і т.д.) знання, цінність яких у відповідні історичні епохи та на відповідних історичних етапах розвитку людства рівномірна, ...включає індивідуальний і суспільний процеси відтворення об'єктивної дійсності, ...складає сутність історичної культури особи, групи, нації, виступає важливим фактором конструктивно-перетворюючої діяльності на магістральних шляхах творення нового суспільного буття" [28, с.349]. Сутність історичної культури особи полягає в осмисленні історії свого життя, себе, своєї ролі в історичному бутті – у наявності історичної самосвідомості. Але і тут варто підкреслити, що самосвідомість – це ще і формування, переробка людиною самої себе, пов'язана з вибором свого місця, визначенням свого ставлення до неї [9, с.83]. З цим неможливо не погодитись.

Такі аспекти визначень дослідників ми братимемо за основу в розумінні сутності й змісту історичної свідомості, оскільки вони розкривають структуру, особливості явища, визначають рівні функціонування історичної свідомості (теоретичний і буденно-практичний), які розрізняються як за широтою, так і за глибиною відображення минулого, що проявляється в існуванні різних форм.

Важливо підкреслити, що історична свідомість є результатом історичного мислення. У формуванні історичного мислення важливу роль відіграє історичне пізнання. Це поняття сьогодні достатньо широко використовується в науковому обігу. З'ясувати суть цього явища праг-

нули у 80-х рр. Б.Г. Могильницький, Н.Г. Козін, М.А. Барг, Л.І. Ракітов, які трактували історичне пізнання як теоретичне осмислення історії, її об'єктивних закономірностей.

А.Я. Гуревич вважає, що “історичне пізнання є не що інше, як наполегливе вивчення сучасністю минулого, тобто порушення питань, які хвилюють нас, тих, хто живе нині” [14, с.59]. М.А. Барг стверджує, що історичне пізнання – це процес, який має направленість із теперішнього в минуле [2, с.94]. Такі підходи щодо визначення сутності цього явища наближають нас до розуміння процесу історичного пізнання, але не розкривають повністю його зміст, не вказують на специфічні відмінності від соціального пізнання.

У 90-х рр. над цією проблемою продовжують працювати В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко, В.О. Лекторський, В.І. Воловик. Для глибшого розуміння сутності історичного пізнання вчені виділили його особливості, пов'язані зі специфікою соціального пізнання, особливостями відображення історичного буття. Вони зводяться до наступного: суспільство, особистість виступають як суб'єкт і об'єкт пізнання; обмеженість застосування такого поширеного методу пізнання, як експеримент [1; 15; 16]; історичні явища складніші за природні й за факторами, що їх обумовлюють, і за структурою, і за наслідками, що детермінуються; історична подія є виразом взаємовідношень між мислячими істотами, що переслідують певні цілі й здійснюють не лише матеріальну, а й духовну діяльність [9, с.85].

Розмірковуючи про особливості історичного пізнання, головний редактор журналу “Вопросы философии” В. Лекторський відзначає, що історичне пізнання неможливе без знання власної історії, історії особистості (історичні знання є важливою складовою особистості); існує проблема істинності людської пам'яті та історичних джерел, оскільки історичні факти не подані в готовому вигляді, їх треба встановлювати, а з появою нових фактів відбувається переосмислення історії, подію оцінюють по-іншому [16, с.81,85]. З цього випливає ще одна важлива обставина: загальний рівень історичних знань у конкретний момент, індивідуальні ціннісні установки суб'єкта пізнання впливають на результат історичного мислення – історичну свідомість.

Проблема виявлення фактів є, безперечно, важливою особливістю історичного пізнання, але і встановлення причинних зв'язків між ними, на нашу думку, між подіями і мотивами дій історичних діячів, суб'єктів історії, теж є важливою особливістю історичного пізнання. Факти необхідні для підтвердження або спростування певних припущень.

Учасники круглого столу, організованого на сторінках журналів “Вопросы истории”, “Новая и новейшая история”, присвяченого проблемам історичного пізнання, порушували проблему існування історичних законів і закономірностей. У зв'язку з цим доречно відмітити наступну особливість історичного пізнання, навколо якої точилися дискусії. У природі діють об'єктивні закономірності, які явно прослідковуються, чого не можна сказати відносно історичних законів і закономірностей. Саме це й ускладнює процес пізнання історичних законів. Та все ж історичні закони і закономірності існують і відіграють важливу інтегративну функцію у вивченні минулого [16, с.4].

Таким чином, історичне пізнання – процес творчої розумової діяльності людей, пов'язаний зі встановленням зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім, складова частина пізнавального процесу, що характеризується його загальними рисами і в той же час має специфічні особливості, обумовлені специфікою його предмета, яким є історія.

Історичне мислення – складна розумова діяльність суб'єкта історії, яка пов'язана з осмисленням минулого, що тісно пов'язане з сучасним і майбутнім. Слід підкреслити, що особливості історичного мислення виявляються в єдності функціонуючих закономірностей мислення. Історичне мислення вибіркове, не охоплює весь історичний процес. Воно включає життєвий досвід, історичний досвід поколінь, знання, вміння, способи розумових дій, установки на їх застосування в пізнанні, навички, ерудицію. Провідними механізмами, що забезпечують рух думки, поряд із структурно-логічними засобами є уявлення, фантазія, асоціації, зв'язки та інтуїтивне відчуття, досвід творчої діяльності. Основними функціональними одиницями історичного мислення, за допомогою яких здійснюється мовленнєве узагальнення, є історичні факти, історичні події, явища. Важливими категоріями історичного мислення є історична пам'ять, історична свідомість. Розвиток історичного мислення здійснюється в процесі історичного пі-

знання. Результатом історичного мислення є історична свідомість, історичний світогляд, політична культура.

Суб'єктами історичного мислення є як відомий вчений, науковець, так і проста малоосвічена людина або соціальна група. Молодь як соціальна група має спільні інтереси, мету і являє собою певну цілісність. Поняття “молодь” досить різнопланово трактується в багатьох галузях науки, в енциклопедичних виданнях. Узагальнено молодь визначається як соціально-демографічна група, яка вирізняється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища й обумовлених соціально-психологічних якостей, що визначаються суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації; вікові межі молоді від 14–16 до 25–30 років [7, с.478]. Предметом суперечок є вікові межі. М.П. Перепелиця, аргументуючи змістом документів, визначає молодь як групу населення віком від 15 до 28 років [21, с.13]. ООН, ЮНЕСКО, як відомо, вважають молоддю людей віком від 17 до 25 років, Конвенція про права дитини визначає вік дитини – 18 років.

М.Ф. Головатий уточнює, що межі молодіжного віку обумовлені особливостями підготовки і вступу у продуктивне життя, і базуються на врахуванні особливостей психологічного розвитку людини, і в різних країнах ці межі різні в залежності від рівня їхнього соціально-економічного розвитку, географічного походження та інше [12, с.34]. Вчений дотримується точки зору, що межа молодості на Україні – 28 років. Однак 23.03.2004 р. Верховна Рада України ухвалила зміни до Закону “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, встановивши верхню планку до 35 років.

Найдоцільнішим, на нашу думку, є таке трактування поняття молодь – це соціально-демографічна група, яка вирізняється на основі вікових характеристик, особливостей соціального стану, місця і ролі у суспільстві, соціально-психологічних якостей, що зумовлюються суспільно-економічним розвитком, культурою, закономірностями соціалізації, вихованням конкретного суспільства; вікові межі від 14 – 18 до 35 років. Це обумовлено періодом навчання в школі, отриманням професії та участю в продуктивній праці суспільства і політичному житті.

Молодь як соціальний організм є головним носієм великого інтелектуального та духовного потенціалу суспільства, яке продовжує існувати завдяки історичній пам'яті, що передається від покоління до покоління через культуру, освіту, виховання.

Важливою особливістю формування історичного мислення молоді є те, що знання та досвід передаються від одного покоління до іншого в ході педагогічного процесу, однією з головних особливостей якого є відтворення і саморозвиток соціального організму. Тому розвиток історичного мислення відбувається в рамках законів і закономірностей педагогічного процесу

Наступна важлива особливість полягає в тому, що загальна тенденція гуманізації викликала перегляд мети, змісту, характеру історичної освіти, яка визначається Державним стандартом знань з історії, де вказано базовий зміст історичної галузі і система вимог, що визначають обов'язковий для досягнення рівень знань і умінь тих, навчається. Цей зміст інтегрується в конкретних навчальних програмах, нормативних документах і визначає розвиток історичного мислення як такого, що передбачає загальне розуміння історичного процесу в його різноманітності і суперечності, застосуванні історичних знань і набутих умінь [23, с.6]. Слід визнати, що на зміст історичного мислення молоді впливають об'єктивно потреби суспільства, розвиток історичної науки, суб'єктивно – політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених.

Історичне мислення являє собою складну структуру: методологічні знання, способи розумових дій і приписів до їхнього примінення в пізнанні й осмисленні конкретних історичних явищ [17, с.22]. Воно здійснюється на буденно-практичному і теоретичному рівні, у процесі застосування в навчанні методів історичного пізнання.

Самостійна навчальна діяльність як особливий вид діяльності існує в освітянській практиці апріорі. Це важливий вид навчально-пізнавальної діяльності молоді, який з бігом часу набуває все більшого значення. Актуалізація значення самостійної навчальної діяльності обумовлена кількома чинниками, і в першу чергу такими, як: контрольні та самостійні роботи, заліки та іспити; написання рефератів, курсових та дипломних робіт, дисертацій і т. і. Всі визначені чинники до того ж підсилюються ще й тим, що останнім часом збільшується й активізується

інформаційний простір, набуваючи при цьому глобального характеру за рахунок впровадження нових інформаційних технологій.

Історичне мислення учнівської молоді характеризується рисами історичного мислення, але має і свої особливості. Перша особливість витікає з вікових і психологічних особливостей учнівського віку. Формування історичного мислення розпочинається поетапно, на основі варіативних форм пізнавальної та навчальної діяльності, діагностичного, диференційованого підходу, активізації пізнавальної діяльності.

Наступна особливість полягає в тому, що формування історичного мислення учнів відбувається під впливом соціальних факторів, важливими з яких є сім'я, школа, суспільство, класний колектив.

Важливою особливістю є те, що знання є категорією базовою, оскільки без них неможливо сформувати уміння й навички. Показником вищого рівня знання предмету історії є сформоване історичне мислення учнів, яке пояснюється проектом як загальне розуміння історичного процесу в його різноманітності і суперечностях. Мається на увазі, що учень може:

- побудувати цілісне уявлення про об'єкт вивчення;
- визначити його основні структурні складові;
- зробити аналіз змісту цих складових.

Виходячи з цього, можна логічно дійти висновку, що повноцінне знання – це знання повне, тобто, коли учень може побачити і проілюструвати історичне явище від зародження і до завершення з усіма його компонентами, властивостями і характеристиками. Тільки на основі такого знання і видається можливим формувати вміння й навички. Виходячи з цього, видається можливим визначити такі основні рівні історичного знання:

- фрагментарне знання – володіння учнем уривчастою інформацією про об'єкт вивчення, що не дає йому можливості побудувати картину цілісного уявлення про історичне явище, що вивчається;
- знання на рівні цілісного уявлення про об'єкт вивчення – це такий рівень організації навчальної інформації, проведеної учнем, коли він:
 - може дати визначення історичного явища, що вивчається;
 - уявляє собі хронологічні і просторові межі історичного періоду;
 - визначає причину, через яку це історичне явище виникло;
 - може охарактеризувати умови (обставини) того історичного часу, в яких розгорталися основні події;
 - може показати, як процес розгортався, з якими особливостями, вказати основні події;
 - може визначити результат історичного процесу і яке він мав значення.
- знання на рівні структурного уявлення про об'єкт вивчення – це така форма і рівень засвоєння навчального матеріалу, коли учень на базі цілісного знання про об'єкт вивчення може провести його елементарний аналіз, а саме: визначити вихідний, основний і заключний етапи історичного періоду, що вивчається; показати зміст цих етапів, обґрунтувати свій підхід до визначення етапів;
- повне знання, як результат аналізу змісту основних структурних складових об'єкта вивчення, – це вища форма і рівень організації, систематизації й аналізу навчального матеріалу про об'єкт вивчення, яка базується на цілісному та структурному уявленні про об'єкт вивчення й містить у собі результати аналізу основних історичних категорій – історичної проблеми, історичного процесу, викликаного цією проблемою, а також результатів завершення історичного процесу. Визначені категорії знань підлягають певним критеріям оцінювання.

Доцільно підкреслити ще одну особливість історичного мислення учнівської молоді. Вона полягає в тому, що формування історичного мислення учнів відбувається як цілісна система, що характеризується взаємодією мотиваційного, змістового, операціонального компонентів, інформаційного, аналітичного і творчого рівнів. Процес формування історичного мислення продовжується в процесі позакласної виховної діяльності, у процесі участі в інтелектуальних змаганнях.

Здійснення особисто орієнтованого спрямування вивчення історії, яка має розглядатись як історія людини в історичному просторі-часі в аспектах її становлення, розширення меж ідентичності, засобів комунікації, усвідомлення особистістю своєї планетарної єдності, створює перспективу дослідження детермінантів оптимізації розвитку історичного мислення учнівської молоді.

Таким чином, розглядаючи сутність і зміст поняття “історичне мислення молоді”, були уточнені істотні риси його основних категорій та їхнє співвідношення. Для виділення особливостей історичного мислення учнівської молоді недостатньо специфіки змісту історії. Наявний нерозривний зв'язок розвитку загального мислення й мислення історичного. Розвиток історичного мислення молоді обумовлений законами і закономірностями педагогічного процесу та зміною мети і змісту історичної освіти в умовах демократизації суспільних процесів. Історичне мислення учнівської молоді має складну структуру, в якій знання є категоріальною базою, яка впливає на результат сформованості історичного мислення – історичну свідомість, історичний світогляд, політичну культуру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна філософія. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
2. Барг М.А. Категории й методы исторической науки. – М.: Наука, 1984. – 341 с.
3. Бердяев Н. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 774 с.
4. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М.: Наука, 1986. – 248 с.
5. Бойченко І.В. Система категорій філософії історії. Філософія історії. – К., 2000. – 404 с.
6. Болингброк. Письма об изучении й пользе истории / Пер. С. М.Берковской. – М.: Изд-во “Наука”, 1978. – 358 с.
7. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова. – 3-е изд. – М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1974. – Т. 16. – 615 с.
8. Вертгеймер М. Продуктивное мышление: Пер. с англ. / Общ. ред. С.Ф. Горбова. – М.: Прогресс, 1987. – 335 с.
9. Воловик В.И. Философия истории. Курс лекций. – Запорожье, 1997. – 126 с.
10. Воловик В.И. Философия педагогики. – Запорожье: Просвіта, 2003. – 152 с.
11. Герасимчук А.А. Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії. – К., 1999.
12. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наукова думка, 1993.
13. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во “Знання України”, 1991. – 240 с.
14. Гуревич А.Я. Историческая наука й историческая антропология // Вопросы философии. – 1998. – № 1.
15. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник / За ред. В.П. Литвина та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.
16. Лекторский В. Историческое познание // Свободная мысль XXI. – 2001. – № 7.
17. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1982. – 191 с.
18. Людина в сфері гуманітарного пізнання. – К.: Укр. центр дух. культури, 1998. – 403 с.
19. Могильницкий Б.Г. Об исторической закономерности как предмете исторической науки // Новая й новейшая история. – 1997. – № 4.
20. Мурашов В. Критика усеченного разума: материализм й идеализм как способы мышления // Школа. – 1996. – № 2.
21. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні. – 2001. – 242 с.
22. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д. Філософія. – К.: Наукова думка, 2001. – 470 с.
23. Програма з історії України, всесвітньої історії, правознавства для учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів. – К.: Прем'єр, 2001. – 138 с.
24. Проект концепції історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної освіти // Історія в школах України. – 2002. – № 1.
25. Разумов А.И. Историческое сознание-политическая культура // Коммунист. – 1991. – № 4. – 17 с.

26. Ракитов Л.И. Историческое познание. – М.: Политиздат, 1982. – 302 с.
27. Савельева Й., Полетаев А. История как знание о прошлом // Логос. – 2000. – № 2. – С. 66.
28. Філософський словник соціальних термінів / Під. заг. ред. Андрущенко В.П. – К.; Харків, 2002. – 670 с.
29. Философский словарь / Под. ред. И.Т. Фролова. – М.: Изд-во «Политич. литературы», 1987. – 588 с.
30. Философская энциклопедия / Под ред. З.Ф. Губского. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
31. Халперн Д. Психология критического мышления. 4-е изд. – М.: Питер, 2000. – 503 с.
32. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

СКВОРЕЦЬ В.О.

ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема походження громадянського суспільства є актуальною як в науковому, так і в практичному плані. Наукова дискусія в Росії засвідчила, що серед відомих соціологів склалися суперечливі погляди на громадянське суспільство: одні вважають, що його зовсім немає і бути не може в сучасній Росії, інші говорять про його ембріон, треті говорять про низький рівень його розвитку [8, с.122]. Не дивно, що громадянське суспільство “належить до категорій явищ, в осмисленні яких поки що не досягнута необхідна теоретична ясність” [4, с.104]. За цих умов єдиної думки щодо генези громадянського суспільства теж бути не може, а ця проблема потребує уваги науковців. Не менш гостро постає і практичний аспект цієї проблеми. Українське суспільствознавство, на думку В.А. Моргуна, ще не вповні усвідомило, що теорія і практика розбудови громадянського суспільства – це вже не стільки тема наукового пошуку, скільки ключова суспільно-політична проблема [20, с.185]. Вирішення проблеми генези громадянського суспільства сприятиме поглибленню розуміння сутності та змісту цього складного соціального феномена, визначенню детермінант оптимізації його розвитку в Україні.

В історії філософської думки знайшли відображення деякі уявлення про генезу громадянського суспільства, але цілісного соціально-філософського аналізу цієї проблеми ми не знаходимо. Спираючись на теорію суспільного договору, Джон Локк так пояснював утворення громадянського суспільства: “Виходить, коли будь-яке число людей так об’єднане в суспільство, що кожний із них відмовляється від своєї виконавчої влади, притаманної йому за законом природи, і передає її суспільству, то тоді і тільки тоді існує політичне або громадянське суспільство” [14, с.199]. Отже, у вченні Локка виникнення громадянського суспільства пов’язується зі згодою об’єднання людей на визнання державної влади.

Ж.-Ж. Руссо пов’язує виникнення громадянського суспільства із появою приватної власності на землю: “Перший, хто, обгородивши ділянку землі, придумав заявити: «Це моє!», і знайшов людей досить простодушних, щоб тому повірити, був справжнім засновником громадянського суспільства”. Далі мислитель вказує, що поява приватної власності стала “останньою межею природного стану, що відділяла його від суспільного” [24, с.106]. Таким чином, мислителі Нового часу вбачали дві основи для розвитку громадянського суспільства: свободу і приватну власність.

Абсолютно протилежні позиції щодо виникнення громадянського суспільства зустрічаємо в поглядах Г. Гегеля і К. Маркса. У роботі “До критики гегелівської філософії права” К. Маркс відображає дві позиції у визначенні співвідношення “громадянське суспільство – держава”: Г. Гегель вважав, що держава створює громадянське суспільство, а К. Маркс, навпаки, – що громадянське суспільство створює державу [16, с.211,212]. Аналіз цих поглядів дає підставу задуматися над витоками різних уявлень про громадянське суспільство в сучасній соціології.

Г. Гегель і К. Маркс стали спадкоємцями двох протилежних підходів до уявлень про громадянське суспільство: поглядів Арістотеля і поглядів Жана Бодена. Спадкоємці арістотелівської традиції, яку продовжив Г. Гегель, стоять на тому, що громадянське суспільство пов’язане з демократією (або правовою державою). Нашадки боденівської традиції, у розви-